

GOTARÊN ZIMANNASIYÊ

Nûbihar

Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti. Büyük Reşitpaşa Cad.
Yümni İş Merkezi No: 22 / 29 Vezneciler - Fatih / İstanbul
Tel & Faks: 0212 519 00 09
www.nubihar.com | email: nubihar@gmail.com

Yayın Sertifika No: 16919

Weşan No: 239 | Ziman

Gotarên Zimannasiyê

Edîtor: Kenan Subaşı & Resul Geyik

Barzo Mahmoud, Ferhat Yılmaz, Güneş Kan Yukuş, Resul Geyik,
Ahmet Kırkan, M. Şirin Filiz, Şehmuz Kurt, Yakup Aykaç, Ziyattin Yıldırımçakar,
Ümran Altinkılıç, Kenan Subaşı, İbrahim Tarduş, Jaffer Sheyholislami
(wer. Mehmet Yonat), Zoltan Gendler Szabo (wer. Ziyattin Yıldırımçakar)

ISBN: 978-605-9413-17-6

Çapa Yekem: 2017

•

Gerînendeyê Weşanê

Süleyman Çevik

Edîtor

Yunus Dilkoçer

Kapak

İHB Reklam Ajansı

•

Çap

Alioğlu Matbaacılık Bas. Yay. ve Kağ. San.
Tic. Ltd. Şti. Orta Mah. Fatin Rüştü Sk.
No: 1-3/A Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

GOTARÊN ZIMANNASIYÊ

EDÎTOR:

Kenan Subaşı & Resul Geyik

Nûbihar

Barzo Mahmoud • Ji Cizîra binxetê ye û li Zanîngeha Helebê beşa mamostetiya Îngilîzî xwendiyê. Di warê fonetîk û fonolojiyê de li Zanîngeha Mardin Artukluyê master kiriye. Vê gavê li Zanîngeha Dîcleyê di beşa ziman û edebiyata Kurdî de xwendekarê doktorayê ye.
e-mail: barzan1956@gmail.com

Ferhat Yilmaz • Di sala 1988an de li navçeya Hîzanê çêbûye. Di sala 2011an de ji Beşa Mamostetiya Tirkî ya Zanîngeha Stenbolê derçûye. Mastira xwe ya bilind a bi navê *Berawirdinek Li Ser Şivanê Kurmanca û Sebareya Maksîm Gorkî* li Zanîngeha Mardin Artukluyê nivîsiye. Niha li Zanîngeha Dîcleyê doktorayê dike.
e-mail: ferhatyilmaz4546@gmail.com

Güneş Kan Yukuş • Ji Amedê ye. Di 2008an de ji Zanîngeha Çukurovayê, beşa Ziman û Wêjeya Tirkî derçû. Di 2016an de bi teza xwe ya bi navê “Îmaja Ermenî di Romanên Kurdî yên Sovyeta Berê de” ji Zanîngeha Mardin Artukluyê, beşa Ziman û Çanda Kurdî derçû. Niha weku lêkolîner di Zanîngeha Mardin Arukluyê de dixebite û li Zanîngeha Dîcleyê xwendekara doktorayê ye. e-mail: rojxun@hotmail.com

Resul Geyik • Li Amedê hatiye dinyayê û ji Stewrêya Mêrdînê ye. Lîsansa xwe li Zanîngeha Dîcleyê beşa mamostetiya Îngilîzî xwend. Li Zanîngeha Mardin Artukluyê mastera bêtez û li Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê mastera bitez di beşa Ziman û Çanda Kurdî de qedandiye. Teza wî li ser *“Hînkirina Kurdî Wekî Zimane Yekem”* e. Xebatên wî bi piranî li ser zimannasiyê û hînkirina zimên in. Niha li Zanîngeha Mardin Artukluyê di beşa ziman û edebiyata Kurdî de weku hîndekar dersên ziman dide. e-mail: resulteacher@gmail.com

Ahmet Kırkan • Serra 1981 de Sêwregî de ameyo dinya. Edebiyat û ziwannasiye ser o xebitêno. Nika Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînê de Beşa Kurdolojî de xebitîyêno û Unîversîteya Dîcleyî de doktora keno.
e-mail: ahmetkirkkan@gmail.com

M. Şirin Filiz • Ji Sûrgica Mêrdînê ye. Li Zanîngeha Dîcleyê di beşa Kurdî de dixebite û li heman zanîngehê di beşa Kurdî de doktorayê dike.
e-mail: mehmetşirinfiliz@gmail.com

Şehmuz Kurt • Di sala 1987an li Colemêrgê ji dayîk bû. Dibistanên sere-tayî, navîn û lîse li Wanê xwendin. Sala 2010an ji Zanîngeha Stenbolê, Beşa Perwerdeya Zimanê Îngilîzî derçû. Sê salan li Wanê mamostetiya

zimanê Îngilîzî kir sala 2012an li Zanîngeha Çewlîgê, di beşa Ziman û Edebiyata Kurdî de dest bi lîsansa bilind kir û ev xwendina xwe di sala 2015an de li Zanîngeha Mardin Artukluyê, bi teza “*Nîrxandîna Pirtûka Hînkirina Kurdî: Hînkîr -Li Gorî Nêrînên Xwendekar û Mamosteyan*” xilas kir. Ji sala 2013an ve ye li Zanîngeha Mardin Artukluyê, di Beşa Ziman û Çanda Kurdî de weku lêkolîner dixebite û niha li Zanîngeha Dicleyê, di Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî de xwendekarê doktorayê ye. e-mail: sehmuzkurt@gmail.com

Yakup Aykaç • Li zanîngeha Mardin Artukluyê weku asîstan dixebite û di heman demê de li Zanîngeha Dicleyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de doktoraya xwe dike. e-mail: yakupaykac@artuklu.edu.tr

Ziyattin Yıldırımçakar • Li zanîngeha Mardin Artukluyê weku asîstan dixebite û di heman demê de li Zanîngeha Dicleyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de doktoraya xwe dike. Ji Wanê ye. e-mail: ziyayildirimcakar@gmail.com

Ûmran Altunkılıç • Ji Qosera Mêrdînê ye. Li Zanîngeha Mardin Artukluyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de weku lêkolîner/asîstan dixebite. Li Zanîngeha Dicleyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de doktorayê dike. e-mail: lawij@hotmail.com

Kenan Subaşı • Ji Milazgirta Mûşê ye. Li Zanîngeha Mardin Artukluyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de weku lêkolîner/asîstan dixebite. Li Zanîngeha Dicleyê di beşa Ziman û Çanda Kurdî de doktorayê dike. e-mail: kenanenido@gmail.com

İbrahim Tarduş • Ji Misircê ye. Bi teza xwe ya bi navê “*Bikaranîna Çirokên Kurdî di Perwerdeya Zarokan de*” ji Zanîngeha Mardin Artukluyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî derçû. Niha weku lêkolîner li Zanîngeha Mardin Artukluyê dixebite û li Zanîngeha Dicleyê xwendekarê doktoraya Beşa Ziman û Çanda Kurdî ye. e-mail: welataazad@gmail.com

Mehmet Yonat • Ji Mûşê ye. Bi teza xwe ya bi navê “*Nûdem û di Nûdemê de Şopên Surgûn û Dîyasporayê*” li Zanîngeha Muş Alparslanê master qedand. Niha li Zanîngeha Dicleyê weku lêkolîner dixebite û di heman demê de li vê zanîngehê di Beşa Ziman û Çanda Kurdî de doktorayê dike. Li ser medyaya Kurdî û zimanê Kurdî lêkolînan dike. e-mail: mehmetyonat49@gmail.com

NAVEROK

PÊŞGOTIN	15
BEŞA YEKEM	17
DENGSAZÎ Û FONOLOJÎ	19
1. DENGSAZÎ	19
1. 1. Rola Ziman	19
1.2. Dengsazî (Phonetics) Weku Pênase.....	21
1.3. Şikirina Dengsaziyê.....	22
1.3.1. Erkdariya Dengî	23
1.3.2. Bêerkîya Dengî.....	23
1.4. Taybetmendiyên Giştî yên Dengên Zimanî.....	24
2. FONOLOJÎ/FONEMSAZÎ	28
2.1. Dengsazî û Fonemsazî (Phonetics vs. Phonology).....	28
2.2. Modelên Fonolojiyê (Models of Phonology).....	32
2.3. Deng û Fonem û Tîp.....	32
2. 4. Deng (Sound-Phone-Fon)	34
2.5. Şêwedeng (Allophone).....	34
2.6. Pênaseya Fonemê	35
2.7. Şêwegirafim	36
2.8. Fonem û Rênivîs.....	37
TEŞENASÎ (MORPHOLOGY)	41
1. PEYV Û YEKETEŞE (MORPHEME)	41
1.1. Yeketeşeyên Peyvî (Lexical) û Rêzimanî (Grammatical)	42
1.2. Yeketeşeyên Serbest (Free Morphemes) û Bestî (Bound Morphemes)	42

1.3. Reh (Root), Yeketeşeyên Peyvsaz (Derivational) û Peyvkêşanê (inflectional).....	42
1.4. Yeketeşe, Teşe (Morph) û Yeketeşeyok (Allomorph).....	43
2. TEŞENASIYA PEYVKÊŞANÊ YA KURDÎ.....	44
3. TEŞENASIYA PEYVSAZIYÊ YA KURDÎ.....	44
4. HEVEDUDANÎKIRIN (COMPOUNDING).....	47
5. AVANIYA HUNDURÎ (INTERNAL STRUCTURE) YA PEYVÊN KOMPLEKS.....	48
6. ÇAVKANIYÊN DIN ÊN PEYVAN.....	48
7. SENIFANDINA PEYVAN LI GORÎ TEŞENASIYA WAN.....	49
TEORIYA SENTAKSÊ Û SENTAKSA KURMANCIYÊ.....	51
1. TEORIYA SENTAKSÊ.....	51
1.1. Zimannasiya Binyadger.....	52
1.2. Teoriya Hilberîni-Veguherîni.....	52
2. SENTAKSA KURMANCIYÊ.....	55
2.1. Ravek.....	56
2.1.1. Ravekên Navdêran.....	56
2.1.2. Raveka Rengdêran.....	57
2.1.3. Raveka Cînavan.....	58
2.1.4. Raveka Hokeran.....	59
2.1.5. Ravekên Têkel.....	59
2.2. Hêmanên Hevokê.....	60
2.2.1. Biker.....	60
2.2.2. Pêveber.....	60
2.2.3. Bireser.....	60
2.2.4. Têrker.....	61
2.3. Cureyên Hevokê.....	61
2.3.1. Ji Aliyê Wateyê ve Hevok.....	61
2.3.1.1. Hevokên Erênî.....	61
2.3.1.2. Hevokên Neyînî.....	62
2.3.1.3. Hevokên Pirsîyariyê.....	62
2.3.1.4. Hevokên Xwestekî.....	62
2.3.1.5. Hevokên Fermanî.....	62
2.3.1.6. Hevokên Baneşanî.....	63
2.3.2. Ji aliyê Cureya Pêveberê ve Hevok.....	63
2.3.2.1. Hevokên Lêkerî.....	63
2.3.2.2. Hevokên Navdêrî.....	63

2.3.3. Ji aliyê Avasaziye ve Hevok.....	63
2.3.3.1. Hevokên Xwerû.....	63
2.3.3.2. Hevokên Hevedudanî	64
2.3.3.3. Hevokên Rêzîn	65
2.3.4. Ji aliyê Cihê Pêveberê ve Hevok.....	65
2.3.4.1. Hevokên Birist.....	65
2.3.4.2. Hevokên Bêrist.....	66
2.3.4.3. Hevokên Netemambûyî.....	67
ENCAM	67

DESTPÊKA WATESAZIYA (SEMANTÎKS) KURMANCIYÊ 71

1. TÊKILIYA WATESAZÎ Û ZIMANÊ KURMANCÎ

DI REWŞÊN CURBICUR DE..... 73

1.1. Bikaranîna Çîrokan	73
1.2. Bikaranîna Helbestan	73
1.3. Mînaka Zimanê Akademîk	74
1.4. Peyv û Hevokên Hemwate	74
1.5. Hebûna Kontekstê	76

2. REWŞA BANDORA HEVOK Û ÎFADEYA KURMANCÎ..... 76

2.1. Ava sar / ava qerisî / ava cemidî	76
2.2. Bikaranîna Daçekan	77
2.3. Peyvên Hestiyariyê.....	77
2.4. Peyvên bi Agahiyên Veşartî.....	78
2.5. Peyvên Nîşandayîna Yek Referansî.....	78
2.6. Hevokên Duwateyî.....	78
2.7. Cudahiya Hizirkirina Kesan	78
2.8. Watedarnebûna Hevokê.....	79
2.10. Hilbijartina Peyvên Hemwate	79

FONETÎK Û MORFOLOJIYA KIRMANCKÎ RÊ GÎRÎZGAH 83

1. FONETÎK, BEŞÊ CI Û MIJARÊ CI 83

1.1. Fonolojiyo Akustîk.....	84
1.2. Fonolojiyo Fîzyolojîk.....	85
1.3. Fonolojiyê Vatişî	85
1.3.1. Herfê Venginî	86
1.3.2. Herfê Bêvengî	88
1.3.3. Hece.....	89
1.4. Vuriyayîşê Venganê Ziwanî û Fonetîko Averkewte	90

1.5. Fonetikê Goşdaritişî	93
1.6. Fonetîko Wezîfeyî	93
2. MORFOLOJÎ	96
2.1. Babetê Çekuyan.....	98
2.1.1. Name	98
2.1.2. Zemîr	104
2.1.3. Sîfet	105
2.1.4. Bestoxî.....	107
2.1.5. Edatî	107
2.1.6. Zerfî.....	108
2.1.7. Înterjeksiyonî.....	109

BEŞA DUYEM	111
-------------------------	------------

SOSYOLÎNGÜÎSTÎK Û JOSHUA A. FISHMAN	113
--	------------

1. TÊGEHÊN SEREKE YÊN SOSYOLÎNGÜÎSTÎKÊ.....	114
--	------------

1.1. Zimanên Çêkirî.....	114
1.2. Duzimanî (Bilingualism).....	114
1.3. Zimanên Mirî (Dead Language).....	115
1.4. Axaftina Du Zimanan (Diglossia)	115
1.5. Liv û Libatên Ziman (Attitude).....	115
1.6. Bidestxistina Ziman (Language Acquisition).....	116
1.7. Guherînên Ziman (Language Change).....	116
1.8. Kontakta Zimanî (Language Contact).....	116
1.9. Mirina Ziman (Language Death).....	117
1.10. Plansaziya Ziman (Language Planning).....	117
1.11. Guhestina Ziman (Language Shift)	118
1.12. Zimanê Hevpar (Lingua Franca).....	118
1.13. Zimanê Dayîkê (Mother Tongue).....	118
1.14. Zimanê Kêmar (Minority Language).....	118
1.15. Zimanê Fermî (Official Language).....	119
1.16. Zimanê Standart (Standard Language).....	119
1.17. Behremendiya Ziman (Language Competence).....	120
1.18. Bernameya Submersion (Submersion Program).....	120
1.19. Bernameya Îmmerson (Immersion Program).....	120

2. BERHEMÊN FISHMAN	121
----------------------------------	------------

2.1. The Handbook of Language and Ethnic Identity (Pirtûka Berdest a Ziman û Nasnameya Etnîk).....	121
---	-----

2.2. Do not Leave Your Language Alone (Zimanê Xwe Tenê Nehêlin)	123
2.3. Reversing Language Shift (Vegerîna Guhestina Ziman).....	125
2.4. Can Threatened Languages Be Saved? (Zimanên ku di bin Xetereyan de ne Dikarin Bê Xelaskirin?)...	126
BIDESTXISTINA ZIMANÊ YEKEM.....	129
DESTPÊK.....	129
1. DÎROKA XEBATÊN LI SER ZIMANÊ YEKEM.....	131
1.1. Serdema Rojnivîskên Malbatan (Parental Diaries) (1876-1926).....	131
1.2. Serdema Xebatên Mînakên Pirhejmar (Large Sample Studies) (1926-1957)	131
1.3. Serdema Mînakên Stûnî yê Zimanî (Longitudinal Language Sampling) (Ji sala 1957an heta roja me).....	133
2. PÊNGAVÊN GEŞEDANA ZIMANÊ ZAROKAN.....	134
2.1. Geşedana Berî Zimanî (Prelinguistic Development) [ji zayînê heta dawiya 1 saliyê]	135
2.2. Bilêvkirina Yek-Peyvan (Single-Word Utterances) [ji derdorê sala yekem heta 18 mehiyê]	135
2.3. Hevokên kurt ên ‘ewil (the first word combinations) – ji derdora 18 mehiyê heta 2 saliyê.....	137
2.4. Hevokên Hêsan û yê Dirêj (Simple and Complex Sentences) [di 3 saliyê de].....	137
3. ALIYÊN ZIMANÎ Û ÇANDÎ YÊN BIDESTXISTINA ZIMANÎ	138
4. TEORIYÊN DERBARÊ BIDESTXISTINA ZIMANÊ YEKEM DE.....	139
BIDESTXISTINA ZIMANÊ DUYEM.....	143
1. HÎNBÛNA ZIMANÊ DUYEM	145
1.1. Perspektîfên Reftarparêzan (Behaviourist) di Bidestxistina Zimanê Duyem de	146
1.2. Perspektîfa Fitrîbûnê (innatist) di Bidestxistina Zimanê Duyem de	146
1.2.1. Pênc Hîpotezên <i>Krashen</i>	147
1.3. Perspektîfa Hevbandoriyê (Interactionist)	147

2.RÊBAZA HÎNKIRINA ZIMÊN	149
2.1. Baldarî	149
3.PÊVAJOYÊN ZIMANÊ DUYEM	150
3.1. Pêvajoya Pêşafirandinê (Preproduction Period).....	150
3.2. Pêvajoya Destpêka Zû (The Early)	150
3.3. Pêvajoya Destpêkirina Axaftinê (The Speech Emergence)...	150
3.4. Pêvajoya Herikbariyê (Fluency Stage).....	150
4.TAYBETMENDIYA XWENDEKARAN	150
4.1. Şertên Hînbûnê	151
GUHERTOYA DEVOK Ê ZARAVAYAN.....	157
1. ZIMAN Ê DIYALEKT Ê ZIMANÊ STANDARD.....	158
2. BIRÊKÛPÊKBÛNA DIYALEKTAN	160
3. GELO BIKIRÊN STANDARDÊ ÇIMA ZÊDE NE?.....	160
4. AXAFTINA BI DIYALEKTA STANDARD Ê	
NESTANDARD	161
5. GUHERTOYA SIRUŞTÎ.....	162
6. ASTÊN GUHERTOYA DIYALEKTAN.....	162
7. TAYBETMENDIYÊN HEVPAR DI NAVBERA	
DIYALEKTAN DE.....	165
8. CUREYÊN GUHERTOYA DIYALEKTAN	165
9. ŞÊWAZA AXAFTINÊ Ê DIYALEKT	166
10. JIHOLÊRABÛNA GUHERTOYA DIYALEKTAN.....	167
BEŞA SÊYEM	169
DÎAKRONÎ Ê SÎNKRONÎ DI ZIMANNASIYA	
SAUSSURE DE	171
1. GIRÎNGIYA SAUSSURE.....	171
2. XEBATÊN BERIYA SAUSSURE.....	172
3. DÎAKRONÎ, SÎNKRONÎ ÇI YE?.....	173
4. SAUSSURE ÇIMA DABEŞKIRINEKE WISA KIR?	174
PEYVNASÎ (LEXICOLOGY).....	177
1. PEYV (LEXICAL ITEM/LEXEM).....	178
1.1. Peyvên Xwerû û Resen	178
1.2. Peyvên Biyanî û Jêgir.....	179

1.3. Têgîn (Term).....	181
1.4. Biwêj (Phrase).....	182
2. FREKANSYA PEYVAN (FREQUENCY).....	182
3. MIRINA PEYVAN (WORD DEATH).....	186
FERHENG NÛSÎ (LEXICOGRAPHY)	189
1. FERHENG NÛSÎ Û RABIRDÛYA WÊ.....	189
2. DABEŞBÛNA FERHANGAN Û CUREYÊN WAN	191
2.1. Ferhengên Yekzimanî (Monolingual Dictionaries)	192
2.2. Ferhengên Duzimanî û Pirzimanî (Bilingual Dictionaries)...	192
2.3. Ferhengên Alfabetîk (Alphabetical Order's Dictionary)	194
2.4. Ferhengên Manzûm.....	194
2.5. Ferhengên Têgehî an jî Tematîk (Onomasiological or Thematic Dictionaries).....	195
2.6. Ferhengên Ansiklopedîk (Encyclopedic Dictionaries).....	196
2.7. Ferhengên Zaravayî an Devokî (Dialectological Dictionaries)	197
2.8. Ferhengên Etîmolojîk (Etymological Dictionaries)	197
2.9. Ferhengên Mêjûyî-Serdemî (Diachronic Dictionaries).....	197
2.10. Ferhengên Termînolojîk (Terminological Dictionaries).....	198
2.11. Ferhengên Biwêjan û Gotinên Pêşyan (idioms and Proverbs Dictionaries).....	199
2.12. Ferhengên Argo (Slang Dictionaries).....	200
2.13. Ferhengên Rastnivîsê (Orthography Dictionaries).....	201
2.14. Ferhengên Wênedar (Illustrated Dictionaries)	201
2.15. Ferhengên Nivîsaran (Author's Dictionaries).....	202
2.16. Ferhengên Peyvên Hemwate an Dijwate (Homonym or Synonym Dictionaries).....	202
2.17. Ferhengên Peyvên Biyanî (Loan Words Dictionaries).....	202
2.18. Rêberên Axaftinê (Conversation Guides)	203
2.19. Ferhengok (Glossary/Small Dictionary) û Qertên Ziman ...	204
2.20. Ferhengên Navan (Names Dictionary).....	204
FERHENG Û FERHENG NASIYE	207
1. AMAC Û QAYDEYÊ FERHENGASIYE.....	208
2. TARÎXÊ FERHENG NASIYA KURDKÎ	211
3. BABETÊ FERHENGAN.....	212
4. KIRMANCKÎ DE FERHENGÎ.....	213

NAVNASÎ (ONOMASTIQUES, ONOMASTIC SCIENCE)	221
1. NAVNASÎ	221
2. BINBEŞÊN NAVNASIYÊ	224
WERGERNASÎ Û WERGER DI KURDÎ DE	227
1. WERGER ÇI YE?	228
2. KURTENÊRÎNEK LI SER DÎROKA WERGERÊ DI KURDÎ DE	230
3. JI BO KURDÎ WERGER ÇI YE?	232
4. VÊ GAVÊ REWŞA WERGERÊ DI KURDÎ DE, ÇEND PIRSGIRÊK Û PÊŞNIYAZ	234
BEŞA ÇAREM	239
ANALÎZA KRÎTÎKÎ YA GOTARÊ	241
<i>Guherîna AKGê</i>	242
<i>Pêşdaçûyînên Zêdetir di AKGê de</i>	243
<i>Fetlên di AKGê de</i>	244
Wodak [Gotara Zimannasiya Civakî (Discourse Sociolinguistics)]	247
Fairclough	248
<i>Îskelêtên Fairclough ji bo Analîza Bûyereke Komînîkatîf</i>	250
Navmetnî û Analîza Navmetnî	251
<i>Hizrên Zêdetir ji bo Analîza Gotara Medyayê</i>	253
<i>Prensîbên AKGê</i>	258
NOAM CHOMSKY (1928-)	261
KURTE & ABSTRACT	273

BIDESTXISTINA ZIMANÊ YEKEM

Şehmuz KURT

DESTPÊK

Li ser bidestxistina zimanê yekem (first language acquisition) an jî zimanê zarokan (children's language) gelek teorî hatine danandin û nîqaşên dîrûdirêj hatine kirin û ew nîqaş hêj berdewam in, lewma xebata li ser vê qadê ne karekî hêsan e. Herwisa li tu zanîngehan beşeke serbixwe ya derbarê vê mijarê de nîne û qada bidestxistina zimanê yekem bi piranî wek binbeşeke zimannasî, psîkolojî, perwerde an jî bêserûberiyên ragihandinê (communication disorders) tê xebitîn (Ingram, 1989:1). Ji ber vê yekê jî, literatura derbarê bidestxistina zimanê yekem û geşedena wî de, bi piranî wek beşên pirtûkên qadên navborî derbas dibin, anku wek beşek ji pirtûkên zimannasî, psîkolojî, perwerde û bêserûberiyên ragihandinê. Di qada bidestxistina zimanê yekem de berhemeke serbixwe ji aliyê *David Ingram* (1989) ve hatiye nivîsîn. Di wê pirtûkê de *Ingram* vê qadê li ser sê beşan ava dike û hewl dide ku xebatên derbarê bidestxistina zimanê yekem de li ser rêbaz (methodology), danasîn (description) û ravekirinê (explanation) bide nasîn. Herwisa *Kendall A. King* (2013) jî xebata xwe ya bi navê "Child Language Acquisition" (Bidestxistina Zimanî ya Zarokan) li ser van hîman ava dike, anku li ser rêbaz, danasîn û ravekirina zimanê yekem û xebatên derbarê vê qadê de.

Li gorî wan zanyarên navborî, *rêbaz*, rê û alavên berhevkirina daneyên (data) li ser bidestxistina zimanî ne. Li gorî *Ingram* (1989) qadên *rêbaza* berhevkirina daneyên bidestxistina zimanî ev in:

1. Rêyên berhevkirina daneyan (techniques of data collection);
2. Rêyên veçirandina zimanî (techniques of linguistic analysis);
3. Aliyên Pîvanê (aspects of measurement);
4. Lêhûrbûnên li ser daneyan (Approaches to data), (*Ingram*, 1989:1).

Aliyekî din ê xebatên li ser bidestxistina zimanê yekem ew e ku di nava demê de lodeke mezin a lêkolînan pêk hatiye li ser reftarên zimanî yên zarokan (children's linguistic behaviours). Vêca ji wan xebatan em dizanin ka bi giştî peyvên ewil kengî derdikevin, zarok çi xeletiyên dikin heta ku dikarin hevokên biçûk ên dirêjtir ava bikin. Lêbelê ev zanîna me ya derbarê van agahiyên derbarê reftarên zarokan de têra me nakin ku em li ser bidestxistina zimanê yekem bigihin encamên têrûtijî. Lê ew agahiyên me hîma *pênasekirinê* (description) ya bidestxistina zimanê yekem ava dikin (*Ingram*, 1989:2).

Li gor *David Ingram* (1989) bi giştî serdem û dewrên bidestxistina zimanê yekem wisa tîrên rêzêkirin:

1. Geşedana berî zimanî (prelinguistic development) - ji zayîne heta dawiya 1 saliyê;
2. Bilêvkirina yek-peyvyan (single-word utterances) - ji derdora sala yekem heta 18 mehiyê;
3. Hevokên kurt ên ewil (the first word combinations) – ji derdora 18 mehiyê heta 2 saliyê;
4. Hevokên hêsan û yên dirêj (simple and complex sentences) – di 3 saliyê de (*Ingram*, 1989:2).

Ev pêngavên geşedana zimanî yên ku ji aliyê *Ingram* ve hatine rêzêkirin, ji aliyê gelek zanyarên din ên qadê ve ji hatine dubarekirin. Em jî dê di beşên jêr ên vê gotarê de li ser agahiyên din ên derbarê vê mijarê de rawestî û çend mînakên din ên pêngavên geşedana zimanî pêşkeş bikin.

Hîmê dawiyê ku *Ingram* xebata xwe li ser ava dike, *ravekirina* wan agahiyên hîma *pênasekirinê* ye. Ravekirin ew e ku em ji berçavka teoriyên geşedanê ên weku reftarparêz (behaviourist), sirûştîparêz (nativist), têkiliyên civakî (social interactionism) û hwd. li ser pêngavên bidestxistina zimanê

yekem şîrovevên zimanî pêk bînin. Herwisa hûrbûna li ser têkiliya di navbera şiyana zarokan a zimanî û performansa wan jî dikeve nava vê mijarê.

Di vê gotara xwe de em jî dê bidin pey *Ingram* û hewl bidin ku bidesxistina zimanê yekem û xebatên di vê qadê de li ser van sê hîman bidin nasîn.

1. DÎROKA XEBATÊN LI SER ZIMANÊ YEKEM

Di xebatên li ser zimanê yekem de, dane zimanê zarokan e, lê yê kîjan zarokan û jî çend saliyê heta çend saliyê? Ji bo ku bersiva van pirsan bê dayîn divê li ser zarokan bixwe bê xebitin, anku çavkaniya daneyan zarok bixwe ne. Lewra ji destpêka xebatên vê qadê heta niha sê serdemên xebatan çê bûne, anku li ser bidesxistina zimanê yekem sê cure xebat hene: *rojnivîskên malbatan, xebatên minakên pirhejmar* û *xebatên minakên stûnî*.

1.1. Serdema Rojnivîskên Malbatan (Parental Diaries) (1876-1926)

Xebatên ewil ên li ser bidesxistina zimanê yekem, derdora sed û pêncî salan berê dest pê kiriye. Xebatên ewil weku rojnivîsk û qeydên malbatên zarokan hatine pêkanîn. Hinek dayîk û bavên zimannas an jî psikolog, ji destpêkê heta axaftina sererast, geşedana zimanî ya zarokên xwe qeyd kirine. Ew xebatên ku bûne destpêka xebatên li ser zimanê yekem wek *rojnivîskên malbatan* tên binavkirin. *Charles Darwin* (1876), *Werner Leopold* (1939-49), *G. Stanley Hall* û *William Preyer* (1889) hin ji wan zanyaran in ên ku rojnivîskên geşedana zimanî yên zarokên xwe girtine û tevkarîyeye serkeftî dane xebatên li ser bidesxistina zimanê yekem (Ingram, 1989: 7-10; King, 2013: 206-207).

Rojnivîskên malbatan ji bo xebatên li ser zimanê yekem, çavkaniyên gelek girîng in, ji ber ku tê de agahiyên bingeşîn hene ku bi salan hatine berhevkirin û zanyarên qadê dikarin di nava çend saetan de xwe bigehînin wan agahiyan.

1.2. Serdema Xebatên Minakên Pirhejmar (Large Sample Studies) (1926-1957)

Herçend xebatên serdema rojnivîskên malbatan bi temamî heta sala 1926an xelas nebûn û piştî wê dîrokê jî xebatên bi wî rengî hebûn jî di eslê

xwe de serdema piştî sala 1926an êdî serdemeke nû ye di dîroka xebatên li ser bidestxistina zimanê yekem de. *David Ingram* (1989) vê serdemê weku serdema xebatên li ser *mînakên pirhejmar* (large sample studies) bi nav dike. Ji ber ku ji yekî zêdetir zarok, hin çaran komeke zarokan dibin mijara van xebatan û ev serdem weku serdema mînakên pirhejmar tê binavkirin.

Di navbera xebatên rojnivîskên malbatan û xebatên mînakên pirhejmar de cudahiya herî mezin ev e: xebatên serdema ewil xebatên *stûnî* (*longitudinal*) ne, anku li ser geşedana zarokêkî bi tenê disekinîn, lêbelê xebatên mînakên pirhejmar, xebatên *qismî* (*cross-sectional*) ne, anku di demên cuda de li ser zarokên ku temenê wan ji hev cuda ne, xebatên pêkanîn (Ingram, 1989: 13). Herwisa xebatên bi vî şiklî bêtir xebatên reftarparêz in (behaviorist), anku zanyaran di wê çarçoveyê de xebatên xwe bi rê ve birine. Li jêr çend mînakên ji xebatên mînakên pirhejmar cih digirin:

Tablo 1. Hinek Taybetmendiyan Giştî yên Çend Xebatên Giring ên Mînakên Pirhejmar 1926-1957

Xebat	Taybetmendiyan Mînak	Mijar
Smith (1926)	124 zarokên di navbera 2 û 5 salî de; axaftinên yek saetî	Dirêjîya hevokan û bi giştî çêkirina hevokan
McCarthy (1930)	140 zarokên di navbera 1;6 û 4;6 salî de; her yekê 50 hevok	Dirêjîya hevokan û bi giştî çêkirina hevokan
Day (1932)	160 zarokên di navbera 2;0 û 5;0 salî de; her yekê 50 hevok	Xebata li ser cewiyên behremend (gifted twins)
Fisher (1934)	72 zarokên di navbera 1;6 û 4;6 salî de; mînakên sê saetî	Xebata li ser zarokên behremend (gifted children)
Davis (1937)	173 yek-zarok, 166 cewî, hemû jî di navbera 5;6 û 6;6 salî de; her yekê 50 hevok	Rûberûkirina yek-zarok û cewiyan
Young (1941)	74 zarokên di navbera 2;6 û 5;5 salî de; axaftinên 6 saetî	Rûberûkirina zarokên ji çîna jêr û çîna navîn
Templin (1957)	430 zarokên di navbera 3;0 û 8;0 salî de; her yekê 50 hevok	Dirêjîya hevokan û bi giştî çêkirina hevokan

(Ingram, 1989: 14)

1.3. Serdema Mînakên Stûnî yên Zimanî (Longitudinal Language Sampling) (Ji sala 1957an heta roja me)

David Ingram (1989) serdema sêyem a berhevkirina daneyên li ser bidestxistina zimanê yekem weku *serdema xebatên stûnî* bi nav dike. Lêbelê King (2013) vê serdemê dike du serdemên cuda û weku *xebatên çavdêriyê (observational studies)* û *xebatên ceribînî (experimental studies)* bi nav dike. Ev xebatên hanê, berhema herdu rêbazên berê ne. Anku têkelek e ji *rojnivîskên malbatan* û *xebatên mînakên pirhejma*

Ji salên 1960an pê ve lêkolîner û zanyaran dest bi qeydkirina axaftina rojane ya zarokan kir û paşî ew qeyd deşîfre kirin da têbigehijin ka zarok çawa zimanî û şiyana zimanî bi dest dixin (King, 2013:207). Li gorî King di vî warî de xebata herî navdar a *Roger Brown* e. Ew li ser sê zarokan xebitiye û encamên xebata xwe di nava pirtûkeke bi navê *Zimanê Yekem: Pêngavên Ewil (A First Language: The First Stages)* de dane weşandin.

Xebatên vê serdemê bêhtir li ser pratîkên civakîbûna zimanî bûn, wan xebatan hewl dida ku peyda bikin ka zarok çawa hîni reftarên civakîbûna zimanî dibûn û şiyana wan a zimanî çawa pêş ve diçû (King, 2013:208). Di vê rêbazê de zarokê ku çavkaniya daneyan e, anku mijara xebatê ye, di demên diyarkirî de tê ziyaretkirin û daneyên li ser bidestxistina zimanê yekem tîn berhevkin. Li jêr derbarê çar xebatên girîng ên stûnî de hin agahî hatine dayîn:

Tablo 2. Agahiyên giştî derbarê çar xebatên girîng de ku mînakên stûnî bi kar anîne

Lêkolîner	Zarok (temenê wan li gorî mehan)	Dema Mînakwergirtinê
Braine (1963a)	Andrew (19-23) Gregory (19-22) Steven (23-24)	rojnivîska malbatan a derbarê hemû bilêvkerinên pir-peyvî. Ji bo 4 hefteyan qeydên 4 saetî yên Steven hene (12 beş)
Miller & Ervin (1964)	Susan (21-) Lisa (24-) Christy (24-) Harlan (24-) Carl (24-)	ewil hefteyê beşên 45- deqîqeyî; paşî her meh an 2 yan jî 3 caran qeydên 4-5 saetî. Du sal mînak hatine wergirtin.
Brown (1973)	Adam (27-44) Eve (18-27) Sarah (27-44)	her ji 2 hefteyan carekê 2 saet; du çavdêr hebûn. hefteyê niv saet
Bloom (1970)	Eric (19-26) Gia (19-27) Kathryn (21-24)	her ji şeş hefteyan carekê 3 yan 4 rojan 8 saet qeyd.

(Ingram, 1989: 22)

2. PÊNGAVÊN GEŞEDANA ZIMANÊ ZAROKAN

Heta niha em li ser dîroka berhevkirina daneyên bidestxistina zimanê yekem sekinîn. Di binbeşa duyem de em dê li ser serdemên geşedana zimanê yekem bisekinin. Geşedana zimanî jî weku geşedana gewdeyî jî çend serdemên cuda pêk tê; rêza wan serdeman li her derê cihanê yek e, lêbelê maweya demê ya wan serdeman dikare li gorî taybetmendiyên şexsî biguherin.

Li gorî Bloomfield (1933: 29-31 vgz. Ingram, 1989:9) pênc pêngavên bidestxistina zimanî

1. Zarok ewil dengên wekhev û yên jî hev cuda nas dike û wan bi lêv dike. Ew dubarekirina dengê ji xwe re dike adet, bo mînak [da].

2. Dema ku keseke nêz a weku dayika wî, peyveke nêzikî wî dengê zarokî, bo mînak 'doll' (pitika pêlîstok) bi lêv dike, zarok jî wê bi dengê xwe yê herî nêzik bi nav dike bo mînak [da].

3. Di peywenda 'pitikên pêlîstok' de bikaranîna peyva 'doll' jî aliyê dayikê ve rê li ber zarokî vedike da ku wî dengî û 'pitikên pêlîstok' pêk ve girê bide. Dîtina 'pitika pêlîstok' dibe sedemê bilêvkirina dengê [da]yê.

4. Di peywendên taybet de, bo mînak piştî serşûştinê, dîtina pitikeke pêlîstok, bilêvkirina dengê [da]yê, rê li ber zarokî vedike da ku dema pitika pêlîstok nebe jî dengê [da]yê bi lêv bike. Ev dem e ku axaftin cih diguherîne.

5. Gava hewildanên zarokî yên serkeftî tên piştgirîkirin, rê li ber wî vedibe da ku weku mezinan bi lêv bike. Hewildanên wî yên kêmtir winda dibin.

Gelek zanyarên ku li ser bidestxistina zimanê yekem xebat pêk anîne, serdemên geşedanê li gorî xwe bi nav kirine û maweyên wan ên demî jî cuda cuda nîşan dane. Di vê xebata xwe de em ê bidin dîv serdemên ku jî aliyê *David Ingram* ve (1989) hatine destnîşankirin da ku rê nedin çî tevliheviyan. Weku me li jor jî destnîşan kiribû, li gorî *Ingram* (1989) serdemên geşedana zimanê yekem çar lib in.

Lêbelê *Ingram* jî ev rêza serdeman li ser agahiyên hinek zanyarên din ava kiriye. Li jêr em ê cih bidin kurteya serdemên çend zanyaran û paşî em ê van serdeman yek bi yek bidin nasîn û li ser pêngavên di nava van serdeman

de bisekinin da ku zanîna me ya li ser bidestxistina zimanê zarokan berfireh bibe. Herwisa em ê derbarê wan serdem û pêngavan de cih bidin fikrên zanyarên din ên qadê ji û ji xebatên wan mînakên bidin da ku xebata xwe dewlemendtir bikin.

Kurteya pêşpêngav û çar serdemên bidestxistina zimanî yên Stern (1924 vgz. Ingram, 1989: 39)

Pêşpêngav: Di vê pêngavê de sê refar hene; (I) Gixik (babbling), (II) Zarîkirinên bêwate, (III) Pêştêgehiştin

Serdema ewil (12 mehî- 18 mehî): Zarok hejmareke kêma dengên xwedî wateyên taybet werdigire, ew fikrên hevokêke temam îfade dike. Lêbelê tu nişane nînin ku zarok ji rêzimanê fêhm dike.

Serdema duyem (18 mehî-24 mehî): Zarok ferq dike ku her tiştek navê xwe heye û herwisa dizane ku: (I) peyv li dûv hev tên, (II) navê tiştan vedikole. Paşî bilêvkirinên pir-peyvî peyda dibin, berê bi dudilî lê paşî herikba

Sê pêngavên geşedena peyvdankê hene:

(a) cewher- zêdebûna hejmara navan;

(b) bizav- zêdebûna hejmara lêkeran;

(c) wekhevî û cudahî- zêdebûna şiyana pênasekirina peyvan.

Serdema sêyem (24 mehî-30 mehî): Êdî hevok baş kamil dibin, lewma rê vedibe ji bo hevokên rêzimanî ên weku ‘biker û lêker’. Bidestxistina kêşanê dest pê dike û dibe ku çend salan berdewam bike. Hevok ji pêkvekirina sist peyda dibe lê rêza peyvan diguhere. Rêjeya pirsan zêde dibe.

Serdema çarem (30 mehî û wêdetir): Rêzkirina sade ya peyvan a di hevokan de cihê xwe didin awayên pilebendî û bidestxistina hevokên alîkar û têkdayî (embedded). Bidestxistina hinek awayên rêzimanî hêj berdewam in. Êdî pirsên zarokî ji yên demî û raweyî pêk tên.

2.1. Geşedena Berî Zimanî (Prelinguistic Development) [ji zayinê heta dawiya 1 saliyê]

Ziman rêya ragihandinê û herwisa dan û standina peyaman e, lewra li gorî gelek zanyaran berî ku zarok dest bi axaftinê bikin, heta di mehên

ewil ên temenê xwe de zimanekî pitikan heye. Serdema berî zimanî, ji çend pêngavan pêk tê. Li jêr em ê cih bidin wan pêngavan:

- **Nûzayî (0-2 mehî):** Di vê pêngavê de zêdetir reftarên refleksîv hene. Herwisa di vê serdemê de hilm hildan, bizavên dev û rûyî hene. Dîsa girîn di vê pêngavê de rêyeke baş e ji bo ragihandinê. Gelek cureyên girinê hene û her yek jî ji bo tişteki cuda ye. Bo mînak girîna bo xwarinê, ji bo êşê hwd., dayîka zarokî an jî kesên li derûdorê wî vê yekê ferq dikin.
- **Gixik (Cooing) (2-4 mehî):** Pitik di vê serdemê de dengên weku (a, o, u) derdixê û wan girê dike. Herwisa dengê 'h'yê bi wan dangan ve girê dide û dengên weku 'ah, eh, oh' derdixê. Dîsa dengên qirikî ên weku 'k, g' derdixê.
- **Mirmirîn (Babbling)(4-6 mehî):** Di vê serdemê de pitik kontrola zimanê xwe bêtir werdigire û cureyên dengên dengdêr û dengdar bi lêv dike û wan dubare dike. Dengên weku 'ma-ma-ma', " pa-pa-pa", "ba-ba-ba" derdixê. Êdî dibe hakimê dengên lêvî ên weku 'b, m, p'.
- **Dubareya mirmirînê û texlîda dengên derûdorê (7-11 mehî):** Di vê pêngavê de pitik mirmirînê her berdeham dike û guh dide dengên derûdorê û hewl dide ku wan dangan dubare bike. Di vê serdemê de zarok dengê xwe û dengê li derûdorê jêk cuda dike, lêbelê zêde serkeftî nîne. Dema navê wan tê gotin, fêhm dikin û herwisa navê dayîka xwe û bavê xwe jî ferq dikin.
- **Peyvên Nediya (Vocables) (11-14 mehî):** Pitik di vê pêngavê de êdî têdigehe û gotinên mezinan fêhm dike û hewl dide ku bi axive û heta piçekê di axive, lêbelê mezin ji gotinên wan fêhm nakin. Pitikan jargoneke xwe ya taybet heye di vê pêngavê de. Di derdorê 12 mehî de peyvên ewil derdikevin û zarok wê yek-peyvê ji bo gelek tiştan bi kar tînin. (Bayhan û Artan: 130-131; Subaşı, 2014: 17-19)

2.2. Bilêvkirina Yek-Peyvan (Single-Word Utterances)

[ji derdora sala yekem heta 18 mehiyê]

Piraniya pitikan ji derdorê sala yekem heta hejdeh mehiyê peyvên xwe yê ewil derdixin. Lêbelê ev yek di carekê de û jî nişkê ve çênabe, berî bilêvkirina peyvên ewil, wek li jor jî hat behskirin, pitik ji gelek pêngav û serdemên geşedana gewdeyî û geşedana zimanê derbas dibin û ji bo bilêvkirina peyvên ewil hem zihnî hem jî bedenî amade dibin. Bo mînak, têra bilêvkirina peyvên zimanê wan qahîm dibe, li qirikê masûlke çêdibin hwd.

Peyvên ewil ên zarokan kêteyên ji herfên dengdêr+dengdar (bo mînak ‘ew’, ‘av’) û dengdar+dengdêr (bo mînak ‘tu’, ‘ket’) pêk tên. Lêbelê hejmara peyvyan û çawaniya wan li gorî geşedana zarokan diguhere. Anku hinek zarok zûtir pêşve diçin, hinek derengtir, lêbelê wek ku rêzikeke geşedanê ye, her zarokê normal kêm zêde ji van pêngavên geşedana zimanî derbas dibin (Bayhan û Artan:135).

Zarok di vê serdemê de li şûna hevokekê, peyvekê tenê bi kar tîne, lewma ji vê serdema geşedana zimanî re serdema hevokên yek-peyvî ji tê gotin. Taybetmendiyeke din a vê serdemê ew e ku çî navdêr çî lêker be, zarok yek peyvê li şûna gelek tiştan bi kar tîne. Bo mînak gava hînî peyva ‘seg’ bû, wê peyvê li şûna hemû heywanên çar pê bi kar tîne, ji vê rewşê re ‘gîştikirin’ tê gotin. Dema peyvdanka zarokan dewlemendtir bû ev rewş xwebixwe ji holê radibe (Subaşı, 2014: 20).

2.3. Hevokên kurt ên ‘ewil (the first word combinations) – ji derdora 18 mehiyê heta 2 saliyê

Di vê heyamê de zarok zû hînî peyvên nû dibin. Mimkun e ku di nava hefteyekê de hînî 15-20 peyvên nû bibe. Gava ku êdî peyvdanka zarokan dewlemend bû, ew hewl didin ku hevokên kurt ên du peyvî ava bikin. Ew hevokên kurt bi piranî ji kirde û lêkerekê pêk tên. Di hevokan de kêşana demî heye, lê belê zarok ve yekê bi zanebûn nakin, tenê çawa hînî peyvê bûne, wê wisa bi lêv dikin. Herçend zarok hejmareke kêma hevokên kurt ên dupeyvî bi kar binin jî, wan hevokên ji bo gelek tiştan bi kar tînin û derdê xwe an jî daxwaza xwe bi lêv dikin. (Subaşı, 2014: 20; Bayhan û Artan:136).

Bo mînak gava zarokêkî got ‘Babo hat’, ew nayê wê wateyê ku zarokî ew kêşana demê borî bi zanebûn bi kar aniye. Ji serdemê re serdema *axaftina telegrafîk* ji tê gotin, lewre hevokên kurt ên zarokan tenê ji du hêmanên hevokê, anku ji kirde û lêkerê pêk tên û tede hêmanên din ên hevokê yên weku hoker, daçek û sifet çih nagirin.

2.4. Hevokên Hêsan û yên Dirêj (Simple and Complex Sentences) [di 3 saliyê de]

Di vê serdemê de zarok êdî ber bi hevokên rêzimanî ve diçe, anku hevokên kurt cihên xwe didine hevokên dirêjtir ên ku li gorî rêzikên rêzimanî hatine avakirin. Lê ev şiyana zarokan, hêdî hêdî çêdibe, anku zarok berê hevokên nerêzimanî ava dikin û paşî derbasî hevokên rêzimanî dibin.

Zarok dikarin bi kirpandina hevokên kurt, pirsan bipirsin. Herwisa giha- nekên weku ‘û, lê’ bi kar tîne. (Subaşı, 2014: 21; Bayhan û Artan:137).

Dema zarok derbaşı vê serdemê bûn, di zimanê zarokan de rêjeya pey- vên kêşandî û dariştî zêdetir dibin û ev yek heta temenê pênc saliyê ber- dewam dibe (King, 2013:2014). Gelek zimanzan û pedagog wisa bawer dikin ku zarok heya 4-5 saliya xwe dikarin zimanî hîn bibin. Di 3-4,5 saliya xwe de nêzikî 3500-5000 peyv dizanin û axaftina wan jî %90 tê fêhmkirin. Di 4,5-5 salî de jî êdî zarok bi rehetî û li gor rêzikên rêzimanî dikarin hevo- kan saz bikin û biaxivin (Subaşı, 2014: 21).

Taybetmendiya herî berbiçav a vê serdemê ew e ku zarok ‘egosantrîk’ in, anku cihanê li gorî xwe bi wate dikin, lewra zimanê wan jî dibe zimanekî egosantrîk. Zarok jî diyalogan bêhtir dikarin monologan jî ava bikin, anku bi tenê serê xwe biaxivin heçkû ligel kesekî din diaxivin.

Kurteya taybetmendiyan giştî yên serdemên hînbûna zimanî ji aliyê Nice ve (1925 vgz. Ingram 46)

1. *Serdema yek-peyvî*: Zarok dikare hevokên yekpeyvî saz bike.

2. *Serdema hevokên ewil (18 mehi û wêdetir)*: Hevokên ewil ên pir- peyvî peyda dibin, lêbelê bêhtir hevokên yekpeyvî hene. Piraniya hevo- kan nivco ne û bêhtir ji nav, lêker, sifet û hokeran pêk tên.

3. *Serdema hevokên kurt (piranî derdorê temenê 3 salî de)*: Êdî ki- şandina demê û peyvên rêzimanî peyda dibin. Hevokên nivcomayî kêmtir dibin, lê dîsa jî hevokên tekûz kê m in. Rêjeya di navbera komên peyvan de sabît dimîne.

4. *Serdema Derbasbûyîne*: Di vê serdemê de zarok jî hevokên nivco- mayî derbaşı hevokên tekûz dibe. Derbarê vê serdemê de kê m agahî hene.

5. *Serdema hevokên tekûz (derdorê temenê 4 salî de)*: Piraniya hevo- kan baş tên avakirin û hevokên dirêj ên tekûz zêdetir dibin.

3. ALIYÊN ZIMANÎ Û ÇANDÎ YÊN BIDEŞTIXISTINA ZIMANÎ

Wek li jor hat behskirin, di pêvajoya bideştxistina zimanê yekem de hemû zarokên xwedî geşedena normal, ji gelek pêngavên cuda derbas dibin. Lêbelê em dizanin ku her zarok ne weku hev in, anku geşedana wan dikare bi lez

be an ji hêdî be û ew ji bandorê li ser geşedana zimanê yekem dike. Ev aliyên bidestxistina zimanî girêdayî zarokan in; lê belê di pêvajoya bidestxistina zimanê yekem de hinek alî hene ku ne bi zarokan ve, lê bi zimanî bixwe û bi derdorê ve girêdayî ne. Di vê binbeşê de em ê behsa wan hêmanên zimanî û hawirdorê bikin ên ku bandorê li ser pêvajoya bidestxistina zimanê yekem dikin. Ew ji hêmanên *peyvî û rêzimanî*, *cudahiyên çandî* û *duzimanî* ne.

- **Geşedana peyvî û rêzimanî:** Pergala zimanên li dinyayê gelek ji hev cuda ye. Lewma dibe ku hemû zarok heman rêyên bidestxistina zimanê yekem bi kar tînin, lêbelê dibe ku ew yek li gorî zimanê ku hîn dibin biguhere. Bo mînak li gorî xebatên ku heta niha hatine pêkanîn, peyvên ku ewil tînin bidestxistin ‘nav’ in, lêbelê li gorî xebateke li ser zimanê koreyî, nişan dide ku zarokên ku wî zimanî bi dest dixin, beriya her tiştî ‘lêkeran’ hîn dibin (King, 2013:219).
- **Cudahiyên Çandî:** Ji bilî cudahiyên zimanî, cudahiyên çandî ji bandoreke mezin dikin li ser bidestxistina zimanê yekem. Li hinek welatan û çandan zarok di malbateke mezin û berfireh de mezin dibin, lewra digel gelek kesan dikarin biaxivin, ev yek ji bandoreke erênî dike li ser leza bidestxistina zimanê yekem. Lêbelê li hinek çandan zarok tenê dayik û babên xwe dibîne û bi wan re mûxatab dibe, heta hinek caran tenê digel yek ji wan tenê dimîne.
- **Duzimanî:** Duzimanî di cîhana modern de diyardeyeke berbiçav e û li gorî lêkolînan, ji niviyê zêdetirê nifûsa dinyayê di hawirdoreke pirzimanî de mezin dibin. Zarokên duzimanî di bidestxistina zimanê yekem de bêhtir bi şîyan in. Lêbelê aliyên neyînî yên duzimanîyê jî hene. Bo mînak, li gelek welatên cîhanê perwerdeya duzimanî nîne. Lewra zarokên duzimanî di geşedana zimanan de pirsgerêkan dikêşin û hin caran wan zimanên xwe têkel dikin (dode-mixing) (King, 2013: 222-23).

4. TEORIYÊN DERBARÊ BIDESEXISTINA ZIMANÊ YEKEM DE

Heta niha em li ser serdemên bidestxistina zimanê yekem sekinîn. Di vê binbeşê de jî em ê hinek teoriyan bidin nasîn ên ku hewl didin ku pêvajoya bidestxistina zimanê yekem rave bikin.

- **Reftarnasî (Behaviorism):** Li gorî zanyarên reftarnasîyê, ziman jî weku reftarên din ên ku tînin hînbûn, bi rêya rêgezên reftarnasîyê yên

hînbûnê ve tê bidestxistin. Teqlîd, teqdirkirin û cezakirin ku rêgezên hînbûna reftarnasiyê ne, di pêvajoya bidestxistina zimanê yekem de ji bi kêr tên. Bo mînak gava dayik û bavê zarokî peyvek ji devê zarokan bihîst û heke zarok hat erêkirin û pesendkirin, zarok wê peyvê hîn dibe, lêbelê heke nehat pesendkirin zarok wê peyvê êdî bi kar nayîne, anku bi dest naxe. *B.F Skinner* bi xebatên xwe yê reftarnasiyê ve bûye pêşengê vê teoriya bidestxistina zimanê yekem. Li gorî wan bidestxistina zimanî reftareke wisa ye ku dikare bê çavdêrîkirin; ew ne pêvajoyeke navxweyî û ji zayînî ye. Di serî de *Noam Chomsky*, gelek zanyaran rexneyên tund li vê teoriyê kirine û ew ji rewacê xistine (King, 2013: 224-25).

• **Sirûştîparêzî (Nativism):** Dijberî zanyarên reftarnas, li gorî zanyarên sirûştîparêz, bidestxistina zimanî, şiyaneke sirûştî û zayînî ye ku zarok bi xwe re tînin dinyayê. Zanyarên sirûştîparêz van fikrên xwe li ser çend çavdêriyên xwe ava dikin. **a-** her zarokê ku xwedî geşedenake normal a hişî û bedenî ye dikar bi lez û bi hêsanî zimanekî bi dest bixe. **b-** zarokê nûzayî rastî zimanekî xirab ê mezinan tê, bo mînak hevokên nedurist dibîhîze hwd. lê dîsa ji ew hewl dide û bi saya şiyana xwe ya bidestxistina zimanî, dibe axêverekî tekûz. **c-** li gorî sirûştîparêzan zarok kêman sererastkirinê (feedback) werdigirin ji mezinan û gava werdigirin ji ne derbarê rastiya rêzimana ya axaftina wan, lê derbarê naveroka axaftina xwe de werdigirin. **d-** li gorî zanyarên sirûştîparêz, zarok ji xwe re pergaleke bingeh-rêzîkî (rule-based system) ava dikin an ji çê dikin. Parêzvanê herî navdar ê vê teoriyê *Noam Chomsky* e. Li gorî wî di zarokan de şiyana bidestxistina zimanî (LAD-Language Acquisition Device) heye, ew tiştekî sirûştî û zayînî ye (King, 2013: 225-27). Li gor *Chomsky*, zarok li kîjan derdorê bin, di bin kîjan şert û mercan de bin, gava ku kesekî axêver li derdorê zarokan hebe, ew zarok dê fêrî axaftinê bibin (Subaşî, 2014: 16).

• **Sosyolingûstîk an jî Têkiliya Civakî (Social Interactionism):** Nêrîna sosyolingûstîk an jî tîkiliya civakî ku pêşengê wê wek *Vygotsky* tê zanîn tesîra civak û komaleyetiye ya li ser ziman vedikole. Li gor vê nêrînê zarok ji bo ku bikeve nav civakê û bibe perçeyek ji civakê hînî zimanî dibe. Li gor *Vygotsky* çavkaniya pêkhateyên ziman ên wek tîgeh, fikir, qabiliyet û helwest hawirdor e (Subaşî, 2014: 16). Li gorî zanyarên ku bandora tîkiliya civakî ya li ser bidestxistina zimanî diparêzin, li derdorê pergaleke wisa heye ku alîkariya bidestxistina zimanî dike (LASS- Language acquisition support system).

ÇAVKANÎ

- BAYHAN, P.S. û Artan, İ. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. Morpha.
- BLOOM, L. (1970). *Language development: form and function in emerging grammars*. Cambridge, Mass.: MIT Press. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOOMFIELD, L. (1933). *Language*. New York: Henry Holt. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRAINE, M. D. S. (1963). "The ontogeny of English phrase structure: the first phase." *Language* 39: 1-13. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BROWN, (1973). *A first language: the early stages*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAVIS, E. (1937). "The development of linguistic skills in twins, singletons with siblings, and only children from age five to ten years." *University of Minnesota Institute of Child Welfare, Monograph Series* 14. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAY, E. (1932). "The development of language in twins: 1. A comparison of twins and single children. 2. The development of twins: their resemblances and differences." *Child Development* 3: 179-99. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FISHER, M. (1934). "Language patterns of preschool children." *Child Development Monographs* 15. New York: Teachers' College, Columbia University. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- INGRAM, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KING, A.K (2013). "Child language acquisition". *An Introduction to Language and Linguistics*. 6th printing. Ralph W. Fasold & Jeff Connor-Linton (ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 205-234.
- MCCARTHY, D. (1930). "The language development of the preschool child." *Institute of Child Welfare Monograph Series* 4. Mineapolis: University of Minnesota Press. 1954. Language development in children. In Carmichael (ed.) *Manual of child psychology*. New York: John Wiley,

- pp. 492-630. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLER, W. & Ervin, S. (1964). "The development of grammar in child language." In Bellugi & Brown (1964: 9-34). vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NICE, M. 1925. "Length of sentences as a criterion of child's progress in speech." *Journal of Educational Psychology* 16: 370-9. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMITH, M. (1926). "An investigation of the development of the sentence and the extent of vocabulary in young children." *University of Iowa Studies in Child Welfare* vol. 3, no. 5. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STERN, W. 1924. *Psychology of early childhood up to the sixth year of age*. New York: Holt. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SUBAŞI, K. (2014). *Ji bo Zarokan di Fêrkirina Kurdî de Rola Mamikan. Teza Lisansa Bilind a Çarnebûyî. Zanîngeha Mardîn Artukluyê. Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê*.
- TEMPLIN, M. (1957). "Certain language skills in children." *University of Minnesota Institute of Child Welfare Monograph Series* 26. Minneapolis: University of Minnesota Press. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YOUNG, F. (1941). "An analysis of certain variables in a developmental study of language." *Genetic Psychology Monographs* 23: 3-141. vgz. Ingram, D. (1989). *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.